

NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY.

A szentesi nyelvjárásról.

— Az Alföldkutató Bizottság szentesi gyűlésén a nyelvészeti szakosztályban tartott felolvasás. —

Szentes városának nyelvjárásáról igen értékes megfigyeléseket közölt NÉGYESY László a Tanulmányok az Egyetemi Nyelvtani Társaság köréből című sorozatban, továbbá a Magyar Nyelvőr XV. kötetében a szegedi nyelvjárásról szóló tanulmányában. Ezekon kívül tájszó-gyűjteményeket közölt ECSERI Lajos szintén a Nyelvőr régebbi köteteiben és más apró közlemények is jelentek meg itt nyelvjárásunkra vonatkozólag. ECSERI Lajosnak *A szegény emberről* írott és más közgazdasági tanulmányai gazdag tárházai a zamatos szentesi szólásmódoznak. Összefoglaló ismertetés azonban csak kettő készült nyelvjárásunkról, tanári vizsgálati dolgozatképen; az első PÓLYA Ferencnek, a szentesi főgimnázium nagyérdemű volt tanárának, a másik pedig Soós Lajosnak munkája. Az elsőről csak annyit tudok, hogy BUDENZ József nagy dícsérettel nyilatkozott róla; a másikat magamnak is volt alkálamm elolvasni. Mindkét munka szerzője kitűnően ismerte a szentesi nép nyelvét, de e munkálatok csak kéziratban maradtak meg.

Felolvasásomnak célja az, hogy a régebbi kutatások és saját megfigyeléseim alapján megismertessem igen tisztelt hallgatóimmal nyelvjárásunknak legfontosabb sajátosságait.

Szentes városa a tiszántúli nyelvjárásterületbe esik, melynek legjellemzőbb sajátossága a közép *ë* hang használata, amely helyett az alföldi nyelvjárásterület ajakgömbölyítéssel *ö*-féle hangot használ, mint például a szegedi vagy kecskeméti nyelvjárás.

Lehet, hogy valaha szintén *ö*-vel beszéltek a szentesiek; erre vall a város nevének régi *Zendus* írása, melyet bizonyára *Szentös*nek olvastak. De a tatár és török dúlások annyi változást okoztak a város lakosságában, hogy könnyen megmagyarázhatjuk az új betelepülésekkel a nyelvjárásnak időfolytán gyökeres átalakulását is.

A város eredetileg két részből állott: az északi *Felső-párt*-ból és a déli *Alsó-párt*-ból, melyeket ma is így neveznek; a két

részt a Kossuth-utca választja el egymástól. Mellesleg megjegyezve, téves az a felfogás, hogy régebben Felső és Alsó *part*-nak nevezték volna ezeket a részeket. Ezekben a városrészekben telepedtek meg azok a földművelő református jobbágycsaládok, melyeket *Haruckern* János György báró a 18. század húszas éveiben telepített ide; míg a 18. század közepe táján fia, *Haruckern* Ferenc báró a Mátra aljáról katolikus palócokat telepített Szentesre, egy akkor alakult új városrészbe, a *Kisér*-be.*) A kisérierk magukkal hozták különleges nyelvjárásukat, egy tömegben laktak, hosszú időn át meglehetősen külön életet éltek, reformátusokkal nem vegyültek össze, így nem esoda, ha megőrizték eredeti nyelvjárásukat. Még a múlt század vége felé is ritkaság volt, hogy ősi kiséri lakos a református Felsőpártra menjen lakni, vagy hogy a Felsőpártról valaki a Kisérbe költözzék. Csak nagy sokára kezdett megszűnni ez az idegenkedésnek is beváló elkülönülés, de ezzel együtt megindult a város kétféle tájbeszédének egymásra hatása, lassú kiegyenlítődése is.

Elősegítette ezt a kiegyenlítődést az általános iskolai kötelezettség, mely természetszerűleg koptatja a feltűnőbb tájszólási sajátságokat és nem csekély mértékben a sajtó is, mely szintén nagy hatással van az élő nyelvre, hiszen a mi népiünk szeret olvasni.

De azért a város kétféle nyelvjárásának, — a felsőpártinak és a kisérinek, — legmélyebben gyökerező sajátságai megmaradtak továbbra is, bár az ifjabb nemzedék különösen az iskola hatására, de még az állandó érintkezés folytán is mindjobban kiegyenlíti az eltéréseket.

Az ilyen kétféle beszédű helységek nyelvjárásának tanulmányozásában épen ennek a fejlődésnek, a két nyelvjárás egymásra hatásának a vizsgálata a legérdekesebb.

Nyelvjárásunknak legfontosabb jellemzője, mint már említettem, a zárt *ë* használata; ez a hang a túlatiszai és a palócos nyelvjárásokban egyaránt megvan. De míg a palócok a többtagú szavaknak a végén is használják, a túlatiszai nyelvjárás egynéhány egytagú szó (*së, të, në, lë, bë*) kivételével csak szó belsejében. E tekintetben a Kisér nyelve a felsőpárti szokáshoz idomult. Hasonlóképen nem találjuk meg már a kisérierk nyelvében a palócokra annyira jellemző nyújtott *â* hangot, me-

*) E településekről és a *Zendus* névről bővebben beszél már Szentes város monográfiája is.

lyet a hosszú *á* helyett használnak,*) valamint az *á* hangnak ajakgömlőyítés nélkül ejtett rövid alakját, sem pedig a kettős magánhangzókat.

A zárt *ē* hang némely olyan szóban is előfordul, mely a köznyelvben inkább *ö*-vel hangzik. Így például: *ēcsém, sēr, vē-rēs, fēle* valaminek, *tēfel, pērzsēl*.

Nagyon jellemző a felsőpárti beszédre, hogy az eredeti zárt *é* hang *i*-vé változik benne s a régi, hosszan ejtett nyílt *ē* hangzik *é*-nek: *idēs, kík, fehír, szíp, píz, fisű, szēgín, kínyēs, kive*, sőt idegen szavakban is: *mēgmontam neki ápertín*. A Kisériben: *édēs, kék, fehér, szép, péz* s így tovább, sőt az analógia hatására az idegen *staffirung* szó helyett is mondják: *staférung*.

Néha azonban kiséritől is hallunk ilyeneket: *segítsíg, mík (melyík > mék helyett), fíltette, szencsígēs, szēgín, emlékszék, tisis (tē is is > tēsis helyett)*. Az *édēs* szó, mint a szülők jelzője, röviden hangzik; a felsőpártiak azt mondják: *idēs anyám*, a kisériek: *édēs anyám*.

Érdekes a *lélék* szó, melyet *liléknek* is ejtenek s ezért azt várnök, hogy a birtokos alak dunántúliasan *lélke* legyen, a Felsőpárton azonban csak nyílt *e*-vel járja: *lelke*. Ugyancsak nyílt *e*-vel mondják még a Kisériben is a tagadó *nem* szót, noha a régi magyar nyelv *num (nöm)* alakjából és a *sēm, sē* szavakból inkább a zárt *ē*-vel való ejtést várhatnók.

Van egynéhány szavunk, mely a Felsőpárton nyílt *e*-vel járja, a Kisériben zárt *ē*-vel; a felsőpártiak azt mondják: *negyven, negyedík, eleget, Józsep, tizenēggy, kemence*; a kisériek: *nēgyven, nēgyedík, élēget, Józsep, tizenēgy, kemēnce*. A második személy névmása mindkét helyen: *tē*, rákiáltásban azonban: *te*. (*Hallod-ē, te!*)

Kiállhatatlan affektálásnak érzik s a szentesi ember uraskodásnak tartja, ha a felsőtiszai nyelvjárás nyílt *e* hangját teszi a zárt *ē* helyébe.

Helyesírásunknak e tekintetben való tökéletlensége szinte rákényszeríti az elemi iskolát az *ē* hangnak erre a kiszorítására, de az életbe nem megy át hangrendszerünknek ez a szegényítése.

A nyíltság fokának megváltoztatását látjuk a köznyelvvel és más nyelvjárásokkal szemben, mikor az *o*-ból *u* lesz: *ustor*.

*) Csak pótlónyújtásként fordul ez elő az *ára* szóban, valamint az *é* az *ēre, mēre* szóban, épűgy, mint más nyelvjárásokban is, városunknak mindkét tájejtésében.

hun, hunnan; a Kisérben még: *jurma, kufa*. (De a *hová* és az *otthon* szóban megmarad az *o*.)

Igy lesz az *ó*-ből *ú*: *azúta, túrú, fúrú*; az *ö*-ből *ü*: *tüve, gyün, türül*; a Kisérben még: *gyükér, sütét*;

az *ó*-ból *ú*: *ú, úket, kú, lú, csú, bíur, sèprú, búttól, szúrú* vagy *szérú*; a Kisérben még: *késú*;

az *ü*-ből *i*, illetőleg a hosszú *ü*-ből *i*, különösen a Kisérben, ezekben a szavakban: *rihès, hívès*, de a Felsőpárton is: *kilső*;

az *a*-ból *o* lett a Kisérben ebben a szóban: *komra, osztán* (azután);

az *i*-ből *ü* szintén a Kisérben: *nekük, üdö, üsmer*.

Eredetileg a Kisérben mondták *lábam lábad* helyett: *lábom, lábod*; ez aztán átterjedt a Felsőpártra is. A 3. személyben azonban mindkét helyen: *lába* és sohasem *lábo*, mint a Dunántúl.

Palócos nyelvsajátság az *ë*-nek némely szóban *i*-vel való felcserélődése: *Ágnyis, girizd, pinték, igényès, Jurinák, Birinyi* (Berényi helyett), különösen a Kisérben.

A nyílt *e* helyett is találunk egy-két szóban *i*-t, mint a Szeged-vidéki nyelvjárásban: *messzi, teli, kilis, girinc, eriggy!*

Különösen jellemző nyelvjárásunkra a hosszú magánhangzók használata. Amikor a köznyelv ingadozik a két nyelvhasználat között, Szentesen mindég a hosszú magánhangzót választják. Az *út* szó például minden ragos alakjában és származékában hosszú, még mikor az Akadémia rövid *u*-val íratja is, tehát: *útas, úti, utak*; épígy: *kút, kútak, kútat, nyúl, nyúlat, nyúlak, nyúlacska, ír, írat*, — akár ige, akár főnév.

Mindég hosszú az *-ú, -ü* melléknévképző: *nagylábú, kiskezű*. Régebben inkább hosszán ejtették az *-ül, -ül* igeképzőt és módhatározó-ragot is: *javül, rosszül*, ma már inkább röviden mondják, úgy, mint Szeged vidékén, amint ma már így is íratja az Akadémia.

Vannak azonban olyan szavaink is, melyekben a köznyelvnek *mindég vagy leginkább rövid* magánhangzóját nyújtja meg nyelvjárásunk. Nyilván a hangsúly hatása nyilatkozik meg ebben a sajátságban; így mondják például: *íge, pipa, pósta, kőr, ád, nekém, engém, tükör, ság, írígy, múlat*; (de ebben a szólásban: *majd lész në-mulass* — rövid az *u*). — Különösen a felsőpártiak szeretik ezt a hangzó nyújtást, de kíséritől is hallottam például a *göggös* szót *gögös* helyett. Érdekes megkülönböztetés, hogy a Felsőpárton a *Mári* név használatos, a Kisérben a *Mari* név.

Egypár, félig-meddig elhomályosult összetételben megrövidül a hosszú magánhangzó a Kisérben: *tűszhej, korház, husvét*, — a Felsőpárton: *vőfi*. Az utóbbi szót a Kisérben *vőfénynek* mondják.

Gyakran pótlónyújtás az oka a magánhangzók megnyúlásának; így a szók első szótagjában az elveszett *l* hang pótlására nyúlik meg a magánhangzó: *ódal, dógozik, szógáll, fódóz, főd, főt*. A Kisérben még tovább terjedt az *l* hangnak ez a kihagyása: *mút heti, szógátam, megjavút*. Pótló nyújtásként előfordul a nyújtott, *á, é* hang is: *ára, ére, mére*.

Az *l* hang elvész a *-ból, -böl, -tól, -töl, -ról, -röl* ragokból is. Így mondják a magánhangzónak zártabbá válásával: *házbi, kerbú, attú, ettú, kútrú, fódru*. Vagy pedig megmarad az *l*, de a magánhangzó megrövidül és zártabb lesz: *házbul, kerbül, attul, ettül, kútrul, fódru*. Viszont a *-hoz, -hez, -höz* rag a Felsőpárton *-hon, -hën, -hön* alakban járja: *házhon, fírhën mén*; míg a Kisérben gyakran elvész belőlük a végső mássalhangzó *s* azt mondják: *házhó, férhő mén*.

Gyakori a végső *l* elhagyása az *alú, fölü, elü, hátú* szavakban is, de csak a Kisérben.

Az *-ej, -ely* szótagból rendszeren *-éj, -é* lesz. Így mondják: *téfel, Széké, Gergé*.

A könnyebb vagy kényelmesebb kiejtés okozza, hogy két mássalhangzó találkozásakor gyakran kiesik az első és ennek pótlására megnyúlik a második mássalhangzó. Ilyen alakok: *abálló, salló, talló*. Ha három mássalhangzó találkozik, a középső akkor is elvész, mikor a köznyelvben még megmarad: *Szemmárton, Szengyörnap, Szemmihájkor, Isván*.

Egy-egy mássalhangzónak egy-két szóban előforduló átváltozására az idő rövidege miatt nem térhetek itt ki.

Jellemző sajátága az is nyelvjárásunknak, hogy némely mássalhangzót nagyon szeret hosszan ejteni, különösen a folyékony és sziszegő hangokat. Például: *szógálló, kapállás, nálla, gyüllad, füllad, utánna, párossan, egyenëssen, erőssen, bajussza*.

Érdekes hangátvetés: *gyaporít* (gyarapít helyett), a *gele-bibe tette* (kebelibe helyett), *viloja* (viola, vijola helyett), *jéndő* (lējendő helyett).

Az alaktan tekintetében alig különbözik a szentesi nyelvjárás a köznyelvtől vagy az egész magyar nyelvterületen általános nyelvszokástól.

Ugyanazoknak a képzőknek és ragoknak a használatát látjuk, mint a köznyelvben, legfeljebb egyik-másik képzőnek

gyakoribb vagy gyéresebb használata az, ami eltérővé teszi nyelvjárástunkat a köznyelvtől.

Csak egy pár sajátságot említek itt fel, amely jelentéstani vagy nyelvészeti szempontból is érdekes.

A szenvedő ige helyett olykor a visszahatót használják, noha ez a sajátság nálunk korántsem olyan általános, mint például Debrecen vidékén. Mondanak például ilyeneket: *bévi-vődik-é a tányér? A ház eladódott.* Ez egyszersmind mondattani sajátság, az általános alanynak érdekes kifejezése.

Az ikés ígék felszólító módjának 3. személyű alakját használják iktelen ígékben is a *kend* szó mellett: *gyűjjék ken!* Sőt hallottam egyszer ezt a rendkívül érdekes múlt időt: *elattik ken' belülle!*

Ez mutatja, hogy a *kend* szóval való összeszokás tartotta fenn és terjesztette ki ennek az alaknak a használatát.

A felszólító mód második személyét olykor iktelen ígékből is az ikés ige *-l* ragjával alkotják, mert ez kíméletesebbnek, enyhébb parancsnak tetszik: *aggyá éty kis kényeret! Végyé mán valamit a kis fiadnak!* Különbség van a kétféle alak közt, ha azt mondják: *eregy el* vagy *eregyé el*; az első, a rövidebb szó parancs, a másik inkább kérelem. Ugyanez a különbség érzik a rövidebb *vidd el* és a hosszabb *vigyed el* között.

Az ikés ígék *-l* ragja kedveskedő beszédben is előfordul az iktelen ígékben, mikor kis gyermekekhez így beszélnek: *adol-é nekém belülle, kicsim?*

Az *-ít* végű ígék felszólító módjában fordulnak elő ilyen érdekes alakok a Kisériben: *el nē veszíjjem, el nē vadíjják* (el nē veszítsem, el nē vadítság helyett).

A mondattanban is vannak érdekes sajátságok.

Nagyon érdekes, hogy a több birtokos és egy birtok esetében a birtokon is megjelölik a birtokos többségét; nem azt mondják: a *Nagy Jánosék háza*, hanem: a *Nagy Jánosék házuk*.

A számbeli egyeztetés elhanyagolására is figyeltem meg egynéhány érdekes mondatot. Úgy látszik, inkább a Kisériben szokásos az ilyen beszéd: *ojan vagyunk, mint a gyerekek; a lábai mind elromlik; oj csúf nagy fogai van, mint az apjának.* Különösen a páros testrészek nevével fordul elő ez az érdekes mondattani sajátság.

A jelentésből felemlíthetném azt a sok szóképet, mely olyan színessé teszi a beszédet, a közmondások jelképeit, de félek, hogy nagyon hosszúra nyúlnék előadásom. Ezért csak a jelentés-tapadásnak azt az érdekes esetét említem fel, hogy a

„heti-piacot” egyszerűen csak *hetinek* nevezi a nép, a „vásárálláson lévő külső piacot” pedig *külső*-nek. Így mondják: *a hetibe vótam; kímék a külsőbe.*

Az elmondottakban igyekeztem a legfőbb vonásokban megismertetni a szentesi nyelvjárás legszembeötlőbb sajátosságait, amennyire módomban állt, ellenőrzés végett összevetve adataimat a régebbi gyűjtők feljegyzéseivel is.

Még ma is sokan vannak abban a téves hitben, hogy a műveltek nyelvének az elrontása a tájszólás. Éppen ellenkezőleg! Az a természetes, az a szép, ha így beszél a nép. Az iskola, a művelődés akaratlanul is sokat letöröl ebből az eredetiségből, de szerencsére, nem forgatja ki tövestül a mi kedves magyar népünket eredeti jelleméből, gondolkozása módjából.

Nagyszerűen tükröződik ez a jellem, ez a gondolkozásmód a nép beszédében.

Rendkívül értelmesen beszél; az ismereteinek körébe eső tárgyakról olyan magyarázatot tud adni, mint kevés tanult ember. Olykor egy-egy közmondást, hasonlatot sző a mondókájába s ezzel élesen megvilágítja a tárgyat. Csak akkor kerül zavarba, ha urasan akar beszélni.

Modorában tisztességtudó. Ne vegyük tőle rossz néven, ha az élet nehéz küzdelmei olykor-olykor kissé erős kifejezésre ragadják!

Udvarias, ha ennek helye van. Ha megmondja neki valaki a nevét, rámondja: „*No, Isten éltesse!*” Ha felkeresik a házában, szívesen fogadja a vendéget: „*Tessék belülkerülni!*” „*Üjjön lē nállunk!*” „*Üjjön mán lē, nē vigye el az álmunkat!*” Ha evés közben találsz odamenni, el nem mulasztja, hogy meg ne kínáljon: „*Tessék hozzánk gyünni!*” Ha jó étvágyat kívánsz, rámondja: „*Része lēgyēn benne!*” Ha a más beszéde közben észbe jut valamit mondani, oda teszi: „*Szavát nē felejcse!*” Ha olyas valami szalad ki a száján, ami vallásos érzésével ellenkezik, hozzá teszi: „*Ó, Uram bocsásd bűnömet!*”

Ha ismerősével találkozik az utcán, megkérdi, hogy van, hová megy; nem kíváncsiskodás ez, hanem nem akar udvariatlannak, közömbösnek látszani.

Szereti a tréfát, szójátékot, kötődést, de nem helyén kívül. Azt mondja a hirtelen nőtt gyerekeknek: „*De mēgnőttē, kicsim! Sok eső járt feléték!*” A csatra gyereket megfenyegeti: „*Mingyá hátra kötöm a sarkad!*” A dologtalan emberre mondják: „*No, ez is többet dógozik két nap, mint egy nap!*” Tréfásan így kínálja az ételt: „*Nē koplalj, mint otthon!*” „*Égye mēg, úgy is kiöntenénk!*” — vagy: „*úgy is a kutyának adnánk!*” A fontoskodó,

minden áron okosnak látszani akaró emberre mondják: „*Van ennek a fejibe, ha soká nem fisülködik!*“

És még sok, sok példát hozhatnék elő, amelyből mindig csak a mi népiünknek értelme, életbölcessége, szeretetreméltósága tűnnék ki.

De azt fogják most már mondani, hogy úgy tettem, mint az egyszeri gazdasszony, aki felkészítette az ebédre valót, de elfelejtett tüzet gyújtani. Meg akartam ismertetni a szentesi tájszólást és csak hangok változásáról, szavakról, mondatokról beszéltem. Engedjék meg tehát, hogy befejezésül elmondjak egy rövid, de jellemző szentesi párbeszédet!

Két asszony találkozik az utcán.

— *Hát fírhën mënt a lánya?*

— *Fírhën ám!*

— *Hiszën még lány së vót! Ugyan minék atta még fírhën?*

— *Mir? Jóravaló embërnek láccik, akki elvëtte.*

— *Hát én csak aszondom, hogy kár vót ijen koránn! A Miháj bátyámék lányuk is nagyon jó lány vót, aszt ojan dërík, hogy a kard az ódalára illëtt vóna. Az is ijen hamar fírhën mënt. De nagyon ilhetetlen az ura. Még jó, hogy az asszony az úr a házná. De veszekënnék is sokat!*

— *Hát, élitü is van, fokátü is! Éggyikbe is lëhet hiba, másikba is. Az újjunk së egyforma!*

— *Csakis, Na, gyűjjön vissza!*

— *Nem írëk rá. Sietëk hazafelé.*

— *Isten álgya mëg!*

— *Isten maraggyon!*

Molecz Béla.

NÉPI FOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK.

Menyasszony-kontyolás. (II.)

(Magyar népszokás-tanulmány.)

V.

A kontyolás a menyasszonyi koszorú vagy párta levételével kezdődik. A palócoknál ilyenkor mondja vagy éneкли a menyasszony a párta-búcsúzó.¹ A régi lakodalmi leírásokban azt olvassuk, hogy: „A vőfély kivonta kardját és levágta a virágkoszorút a menyasszony fejről. Ezt nevezték leánykapásnak, mely pillanatban az ágyúk és mozsarak is megszólaltak“. Ekkor azonban a kontyolás, illetve a főkötő-feltétel csak reggel